

Suomen essiivi

EMMI HYNÖNEN

Väitöksenalkajaisitelmä Turun yliopistossa 9. syyskuuta 2016

Vuonna 1985 ollessani kolmannella luokalla huomasin, että opettajallani oli sanaluokkapelin lisäksi sijamuotokortit. Ne oli kuitenkin tarkoitettu viidesluokkalaisille eikä niihin ollut aikaa perehtyä edes tunnin lopussa. Kielletyn hedelmän viehätysten johdattelemana kaivoin äitini hyllystä yläasteen äidinkielenkirjan, josta kävi ilmi, että suomen kielessä on 15 sijaa. Ne muodostivat lisäksi kiinnostavasti erilaisia ryhmiä. Opettelin sijamuodot heti, jotta voisin rehennellä sillä opettajalleni, johon halusin kovasti tehdä vaikutuksen. Kirjan kielioppiosassa esiteltiin myös lauseenjäsennystä, mutta se vaikutti erittäin tylsältä.

Yksi sijoista, varsin lyhytniminen ja tiiviskäsittelyinen, oli essiivi: *sinuna, hammaslääkärinä, sairaana, jonakuna*. Sen tehtävät jakautuivat koulukieliopissa kolmia; edellä mainitsemieni roolien ja ominaisuuksien ohella essiiviä mainittiin käytettävän paikan ja ajan ilmaisemiseen: *kotona, luona* tai *sunnuntaina, viime viikkoina*. Viidennellä tai kuudennella opin, että muodot *opettajana, kotona* tai *sunnuntaina* olivat *määrenimisiä* lauseenjäseniä. Yläasteella opettaja tarkensi, että kyse on adverbiaaleista. Opin myös, että lauseessa *hän on hammaslääkäri* rakenteena on subjekti–predikaatti–predikaatiivi, mutta lauseessa *hän on hammaslääkärinä* jäsenitys onkin subjekti–predikaatti–adverbiaali. Kiinnostava havainto oli sekin, että essiiviä nimitetään suomen kieliopissa yleiseksi paikallissijaksi, vaikka se kovin harvoin ilmaisee paikkaa.

Opin siis koulussa melko paljon essiivistä, josta sittemmin tuli tutkimusaiheeni. Melkein saman opin lienevät saaneet kaikki suomalaista kansa- tai peruskoulua käyneet. Kun esittelen tässä tutkimustani, joka on sijaa koskeva kokonaiskuvaus, raketin esitykseni suoraan 1980- ja 1990-luvulla opetetun koulukieliopin pohjalle. Esimerkit olen valinnut väitöstilaisuuden paikan perusteella, eli ne liittyvät hammaslääketieteeseen.

Suomen kielessä on tunnetusti poikkeuksellisen runsaasti sijamuotoja. Tällaiseen suureen joukkoon mahtuu myös sellaisia sijoja, joilla on varsin niukasti tehtä-

viä, kuten esimerkiksi komitatiivi (*potilas pakeni vastaanotolta aurinkolaseineen ja kuolalappuineen*) ja abessiivi (*viisaudenhampaan puhkeaminen voi tulehduksettakin aiheuttaa oireilua leukojen alueella*). Myös essiiviä voidaan perustellusti pitää vähätehtäväisenä: se ilmaisee paikkaa vain harvoissa tapauksissa (*kotona, rannempana*), mutta paikkaa tarkoittaen ei voida sanoa esimerkiksi, että *väitös on hammaslääketieteen laitoksena*, vaan että *väitös on hammaslääketieteen laitoksessa* tai *laitoksella*. Aikaa ilmaistaessa essiiviä käytetään paljon enemmän, mutta tämäkin käyttö on rajallista, sillä se käy päinsä vain siinä tapauksessa, että essiivin päätte liitetään sanaan, joka itsessään ilmaisee aikaa (*sunnuntaina*).

On myös sellaista essiivin käyttöä, josta koulukirjat ja kieliopit eivät juuri kerro. Tämän käytön olen oppinut jo lapsena, sillä kotimurteessani eli Savonlinnan seudun siirtymämurteessa voidaan kertoa lohjenneesta kulmahampaasta esimerkiksi toteamalla, että *miulla on kulomahammas lohenna*. Tässä yleiskielinen muoto olisi *lohjennut*, mutta itämurteissa käytetään yleisesti essiiviltä näyttävää muotoa. Tutkijat kuitenkin keskustelevat, onko kyse varsinaisesti essiivistä.

Paikan ja ajan ilmauksissa essiiviä käytetään siis varsin tiukkojen rajoitusten mukaan. Näin ollen voidaan ajatella, että sen tehtävänä on ensisijaisesti ilmaista jonkinlaista roolia tai ominaisuutta. Tätä merkitystä voidaan edelleen tarkentaa. Ensiksikin voidaan pohtia, mitä eroa on vaikkapa lauseilla *hän on professori* ja *hän on professorina*. Ensimmäisessä lauseessa *professori*-sana on nominatiivissa, toisessa käytetään essiiviä. Eri muodot tuovat esiin eri merkityksiä: nominatiivi edustaa pysyvyyttä, eli kielenkäyttäjän ilmaisee, että professorin vakanssi on pysyvä. Essiivi puolestaan vihjaa, että tilanne ei ole välttämättä tämä, vaan professorin vakanssi on tilapäinen. Ominaisuutta kuvattaessa tilanne on usein mutkikkaampi: lauseissa *odotushuone on tyhjä* ja *odotushuone on tyhjänä* merkitysero voidaan tulkita vähäiseksi. Essiivi korkeintaan korostaa tilanteen muuttumisen mahdollisuutta. Tämä johtuu siitä, että maailmantiedon nojalla näin yksinkertaisessa lauseessa huoneen tyhjyys tulkitaan usein lähtökohtaisesti tilapäiseksi.

Voidaan siis ajatella, että essiivi ilmaisee lähtökohtaisesti jonkinlaista aikarajausta eli kertoo jonkin roolin tai ominaisuuden kestosta. Tämä merkitys ei kuitenkaan ole aina alkuunkaan selvä. Esimerkiksi lauseissa *luennon aihe on paikallispuudutus* ja *luennon aiheena on paikallispuudutus* merkitysero on vaikea havaita. Sijamuodon valintaan vaikuttaa tässä tapauksessa esimerkiksi tarve korostaa lauseen lopussa olevaa subjektiä. Tilapäisyysmerkitys hämärtyy myös esimerkiksi lauseissa *Arje Scheinin tunnetaan ksylitolitutkijana* ja *viidennen vuoden dentistinä eli hammaslääketieteen opiskelijana Sepolla on paljon kokemusta potilastyöstä*. Nämä lauseet erottaa aiemmista se, että niissä esiintyy muu kuin *olla*-verbi. Essiivi ei enää yhtä selvästi ilmaisee aikarajausta, mutta roolimerkitys voidaan edelleen ymmärtää.

Tähän asti olen käsitellyt essiivin merkitystä, joka voidaan perustapauksissa tiivistää roolien ja ominaisuuksien eräänlaiseksi aikarajaukseksi. Tämä merkitys tulee selvästi esiin vain yksinkertaisissa peruslauseissa, sellaisissa kuin *hän on hammaslääkärinä*. Kielenkäytössä samaa merkitystä tuetaan usein esimerkiksi lisäämällä lauseisiin ajanilmauksia, kuten lauseessa *hän on ensi talven Punkaharjulla hammaslääkärinä*. Essiivi on siis vain yksi samaa merkitystä edustava osanen. Kielessä on aivan tavallista, että

merkitys toistuu, jolloin vastaanottaja ei ole yksittäisen sanan tai päätteen varassa tulkintaa muodostaessaan.

Palataanpa koulukielioppiin. Siinä essiivin merkitystä käsiteltiin hyvin tiiviisti. Pääpaino oli kahdessa asiassa: sijojen muodostamassa kokonaisuudessa ja lauseenjäsennyksessä. Jo aiemmin kerroin miettineeni, miksi ihmeessä essiivikin on paikallissija. Syyt ovat historialliset: paikan ilmaiseminen on ajan ja roolin ilmaisemisen taustalla. Jos järjestelmää katsotaan puhtaasti nykykielen näkökulmasta, essiivi ja translatiivi voidaan erottaa nykyisen tehtäväkenttensä perusteella paikallissijoista. Ne ovat eriytyneet sijoista, joiden tehtävänä on edelleen ilmaista nimenomaan paikkaa. On tosin muistettava, että varsinaisilla paikallissijoillakin on muita tehtäviä: esimerkiksi adessiivi ilmaisee myös omistajaa (*hänellä on purentakisko*) ja inessiivi olotilaa (*hän on ilokaasupölyssä*).

Entäpä se lauseenjäsennyks? Sittenmin havaitsin, että sepä vasta onkin jännittävää ja aina jännittävämmäksi se muuttuu, mitä useammasta näkökulmasta sitä tarkastelee ja mitä useamman kielen rakenteeseen tutustuu. Koulukieliopissa essiivisijaiset roolit ja ominaisuudet olivat adverbiaaleja, tarkkaan ottaen predikaatiiviverbiaaleja. Adverbiaaleja olivat myös esimerkiksi paikan, ajan, tavan ja keinon ilmaukset. Ryhmä on siis melkoisen sekalainen, mikäli merkityksiä katsotaan. Näin ollen sitä on perusteltua luokitella edelleen, jos pyritään koulukieliopin tasoa tarkempaan kuvaukseen. Tässä tehtävässä voi silmätä kahtaalle: suomen kielioppiperinteeseen ja laajemmalle, kieliä vertailevaan tutkimukseen eli kielitypologiaan. Näissä ryhmittelyissä on yhtäläisyyksiä, mutta enemmän eroja.

Ehkä silmäänpistävin on se seikka, että kielitypologisesta näkökulmasta lauseen *hän on hammaslääkärinä* predikaattina on joko kokonaisuus *on hammaslääkärinä* tai pelkkä *hammaslääkärinä*. Koulukieliopissa olemme tottuneet siihen, että predikaatti on aina verbi. Suomen kielessä tällainen luokittelu on helppo tehdä, koska täydellinen lause sisältää poikkeuksetta verbin. Kaikissa kielissä näin ei välttämättä ole. Suomen kielenkin osalta voidaan pohtia, mikä on *olla*-verbin tehtävä rakenteessa – sehän vain kantaa päätteitä ja niiden tuomia merkityksiä, jotka kytketään verbiin. Predikaatin tehtävänä on predikoida, ja tätä tehtävää hoitaa edellä mainitsemisani lauseissa substantiivi *hammaslääkärinä*. Tämän adverbiaalin tehtävänä on puolestaan määrittää verbiä tai koko lausetta. Ei ole kuitenkaan aivan helppoa ajatella, että *hammaslääkärinä*-sana määrittäisi verbimuotoa *on*.

Essiivisijaisia rooleja ja ominaisuuksia ilmaistaan myös lauseissa, joissa on muu kuin *olla*-verbi. Tällöin essiivisana saattaa olla rakenteen kannalta pakollinen, kuten lauseessa *huolellinen lankaaminen pitää hammasvälit puhtaina*. Tällaisia pakollisia jäseniä kutsutaan täydennyksiksi tai komplementeiksi. Essiivisana voi olla myös rakenteen kannalta vapaaehtoinen eli toimia määritteenä. Tällainen esiintyy lauseessa *hoitamattomana hammasinfektiot voivat aiheuttaa luumätää*.

Predikoiva essiivisana voi siis esiintyä kopulalauseen semanttisena predikaattina, rakenteen pakollisena täydennyksenä ja lauseopillisesti vapaaehtoisena määritteenä. Näihin kolmeen kokonaisuuteen on helppo tukeutua, jos ajatusta essiivisijaisten rooleja ja ominaisuuksia ilmaisevien lauseenjäsenten jaottelusta aletaan kehittää eteenpäin. Tässä kehittäessä minulla on ollut apuna sellainen aiempi tutkimus, jossa lause-

oppia tarkastellaan usean kielen lähtökohdat huomioon ottaen. Ensinnä ovat siis rakenteet, joissa on *olla*-verbi: essiivimuoto toimii merkityksensä puolesta predikaattina, ja sen vuoksi kutsun sitä nominaalipredikaatiksi. Toiseksi on jokseenkin vaivatonta erottaa tapaukset, joissa essiivimuoto on rakenteessa pakollinen mutta ei nominaalipredikaatti; näitä kutsun predikaattikomplementeiksi. Tavallisia tällaisissa lauseissa esiintyviä verbejä ovat *pysyä*, *käyttää* ja *pitää*. Kolmanteen ryhmään jäävät essiivimuodot, jotka eivät ole rakenteen kannalta pakollisia. Nämä muodot rinnastuvat *olla*-verbin yhteydessä esiintyviin nominaalipredikaatteihin: nekin predikoivat samalla tavalla. Rakenteessa on siis oikeastaan rinnakkainen predikaatti. Kutsun tällaisia essiivimuotoja sekundaarisiksi predikaateiksi, kuten kansainvälisessä tutkimuksessa on tavattu tehdä.

Kolmas ryhmä eli sekundaariset predikaatit jakautuvat edelleen kolmeen alaryhmään. Osa sekundaarisista predikaateista kuuluu kiinteämmin lauseeseen, osa on irrallisempia. Osassa on lisämerkityksiä, osassa ei. Nämä seikat ovat herättäneet keskustelua suomen kielen tutkimuksessa, mutta niihin on tartuttu myös muiden kielten kuvauksessa. Olen näiden kuvausten pohjalta muodostanut tutkimukseeni eräänlaisen määritteiden kolmijaon, joka perustuu nimenomaan suomen essiivisijan analyysiin. Siinä esiintyy periaatteita, joita jo esimerkiksi Jahnsson ja Setälä ovat 1800-luvulla maininneet, mutta myös näkökulmia, jotka ovat peräisin kielitypologiasta ja esimerkiksi venäjän kielen lauseopillisista kuvauksista.

Kolmijaossa sekundaaristen predikaattien ensimmäisen ryhmän muodostavat pelkistyneimmän roolia tai ominaisuutta ilmaisevat määritteet, joita kutsun kansainvälisen terminologian mukaisesti depiktiiveiksi. Esimerkiksi lauseessa *leukani operoitiin puudutettuna* essiivimuoto ilmaisee pelkän samanaikaisen ominaisuuden: leukani operoitiin, ja samaan aikaan se oli puudutettuna. Juuri tähän viittaa myös sekundaarisen predikaatin käsite: lauseessa on kaksi predikoivaa lauseenjäsentä.

Toisen ryhmän muodostavat essiivimuodot, jotka ilmaisevat roolin ja ominaisuuden ohessa myös ajankohdan. Aivan kuten ajanilmauksissa (*sunnuntaina*), myös näissä jo sana itsessään viittaa usein aikaan, nimittäin ikään tai kehitysvaiheeseen. Esimerkkinä tästä on lause *osalla lapsista on suun mikrobistossa mutans-streptokokkeja jo 2-vuotiaana*. Siinä essiivimuoto *2-vuotiaana* on merkitykseltään *kun*-lauseen kaltainen. Kutsun näitä roolin ja ominaisuuden välityksellä aikaa ilmaisevia muotoja temporaaleiksi. Toisaalta tällainen *kun*-merkitys voi liittyä myös muunlaisiin essiivimuotoihin, joihin palaan jäljempänä.

Kolmanteen ryhmään kuuluvat tapaukset, joissa essiivimuoto ilmaisee syytä. Esimerkiksi lauseen *viidennen vuoden dentistinä Sepolla on paljon kokemusta potilastyöstä* alussa esiintyvä lauseke *viidennen vuoden dentistinä* muistuttaa sivulausetta ja on purettavissa muotoon *koska Seppo on viidennen vuoden dentisti, hänellä on paljon kokemusta potilastyöstä*. Syytä ilmaisevat sekundaariset predikaatit ovat tämän tutkimuksen termein sirkumstantiaaleja.

Kolmijaon periaatteet ovat selvät, mutta jako nojautuu suomen kielessä voimakkaasti merkitykseen, ei muotopiirteisiin. Muita kieliä koskevassa tutkimuksessa on voitu hyödyntää esimerkiksi lauseasemaa luokittelun tukena, mutta suomen kielen joustava sanajärjestys ei salli essiivimuodon sijaintia koskevia yleistyksiä. Sitä paitsi

merkityksetkin limittyvät. Esimerkiksi edellä käsittelemäni *Seppo*-lause voidaan tulkita myös siten, että essiivimuoto onkin *kun*-lauseen kaltainen. Selvennän tätä asiayhteydellä: *Nyt fuksina keskitytään paljolti teoriaan; viidennen vuoden dentistinä Seppolla on paljon kokemusta potilastyöstä.* Tässä *viidennen vuoden dentistinä* -ilmaus onkin tulevaisuuteen viittaavan *sitten kun* -lauseen kaltainen: *Sitten kun Seppo on viidennen vuoden dentisti, hänellä on paljon kokemusta potilastyöstä.* Mukana on viittaus sekä ajankohtaan että syyhyn.

Edellä kuvattu tapaus on tyypillinen esimerkki siitä, että ryhmät ovat sumearajaisia, kun luokittelua tarkennetaan. Toisaalta sumearajaisuus kuuluu kielenkuvaukseen, jos tutkimusta toteutetaan merkityslähtöisesti. Se ei kumoa ryhmien olemassaoloa, vaikka aukottomuutta voidaan tavoitella.

Olen analyysissäni siis poikennut koulukieliopista ja erottanut predikaattimaiset essiivimuodot adverbiaaleista. Ratkaisuun on johtanut kielirajat ylittävän luokittelun hyödyntäminen, ja sellaiseen käyttöön tämän tutkimuksen luoma malli on myös tarkoitettu. Koulukieliopista tuttu verbilähtöinen tarkastelutapa, jossa essiivimuodot ovat adverbiaaleja, on edelleen yhtä oikea kuin aiemminkin. Kyse on näkökulmista ja analyysin tavoitteista.

Olen tutkimuksessani paitsi laatinut yhden sijan lause- ja merkityso pillisen kokonaiskuvauksen myös arvioinut sen käytettävyyttä ja mahdollisuuksia tulevissa tutkimuksissa. Kielirajat ylittävien mallien käyttö edellyttää nimenomaan sumearajaisuutta koskevia kompromisseja, mutta samalla se mahdollistaa tulosten varsin suoran hyödyntämisen sellaisissa laajemmissa tutkimuksissa, joissa tarkastellaan useampaa kuin yhtä kieltä. Tätä olen tukenut kattavalla essiivin merkitysanalyysillä, sillä hyvin erityyppisiä kieliä koskevassa tutkimuksessa merkitys toimii vertailun lähtökohtana. Väitöskirjani tavoitteena on ollut tuoda yksittäiskieltä ja erilaisia vertailuvia näkökulmia yhteen niin, että syntyy jotakin uutta. Tässä essiivi on ollut sopiva tapaus tutkittavaksi, koska tällainen systemaattisesti roolia ja ominaisuutta ilmaiseva sija on nimenomaan suomen kielelle ominainen erikoisuus.

Emmi Hynönen: *Suomen essiivi.* Annales Universitatis Turkuensis C 425. Turku: Turun yliopisto 2016. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6563-2>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@utu.fi